

BATI'DAKİ PARA BUNALIMININ ULUSLARARASI POLİTİKAYA DEĞİNEREN BAZI YANLARI

Doç. Dr. Türkkaya ATAÖV

Batı'da gittikçe derinleşecek olan bir para bunalımı başgöstermiştir. Bu bunalım Amerika ile öteki büyük sermayeci ülkeler arasındaki çelişkileri ortaya koymuştur. Bunalımın kendi, uzun vâdeli bir para politikasının olduğu kadar, dünya ölçüsündeki askerî siyasetin de bir sonucudur. Temelde dolar krizinin Vietnam'daki savaşla da ilintisi vardır.

Bunalım, ilk kez, Başkan Nixon'un 15 Ağustos 1971'de yaptığı bir konuşmayla yüzeye çıkmıştır¹. Başkan bu konuşmada yeni bir ekonomik programdan söz ediyordu. Programın hedefi hasta doları şifâya kavuşturmaktı. Fakat bunun bedelini Amerika'nın ticaret yaptığı dostları ile Amerika'da çalışan sınıf ödeyecekti. Hükûmet şu tedbirleri alacağını açıklıyordu:

Önce, Amerika yabancı merkez bankalarındaki dolarların altına dönüştürülmeyeceğini tek yanlı olarak ilân ediyordu. Amerika bu yolda daha önce yaptığı taahhüdünden bir anda vazgeçiyordu. Yeni açıklama 1945'den sonraki uluslararası para sisteminin çökmüş olması demektir. İkinci olarak, Amerika yüzde 10'luk ek bir ihracat vergisi alacağını açıklıyordu. Bu tedbir de Batı Avrupa, Kanada ve Japonya'dan gelecek olan mamûl malların bundan böyle zarar göreceklere demektir. Birçok gelişmekte olan ülkenin ekonomisi de bu yüzden dar boğazlara girecekti. Üçüncüsü, Başkan Amerika'da ücret ve fiatların üç ay için dondurulacağını ilân etti. Bu olağanüstü tedbir de enflasyona bir gem vuracak, doların tepesi

(1) Richard M. Nixon, «Challenge of Peace,» U. S. Department of State Bulletin 65 (September 6, 1971), s. 253-256; U. S. News and World Report, 71. (August 30, 1971), s. 62-65.

aşağı yuvarlanmasını önleyecekti. Bu son tedbirin sermaye çevreleri için bir ek faydası da hükûmet böylelikle sermaye-emek ilişkilerinin arasına girip, fiatlara oranla daha kolay gemleyebileceği ücretleri olduğu yerde tutacak, bu durumun üç aylık süreden sonra bile devamı için de çâreler düşünecekti. Dördüncü olarak, yeni bir vergi sistemi getiriliyordu. Bu sistem gûya ekonomiyi «harekete» getirecekti, çünkü «iş yerleri yaratıyor» gerekçesiyle, yeni yatırımlar yapan şirketlerden az vergi istenmekteydi.

Başkan Nixon'un bu konuşmasına biraz derinliğine bakıldığında önerilen tedbirlerin Amerika'nın müttefiklerine bir çeşit ekonomik savaş açtığını göstermektedir. Bu devletin bazı Batılı dostlarının panik emâreleri göstermesinin nedeni de budur. Örneğin, Japon hükûmeti ve basını bu konuşmadan hemen sonra büyük telaşa kapılmıştır². Japonya haklıdır da. Bu devletin ekonomisi ihracatına büyük ölçüde dayanmaktadır. İhracatının yüzde 30'u da Amerika'ya gitmektedir. Japon parası olan «yen» in dolara oranla yüzde 6 değer kazanmasından sonra, bir de Amerikan gümrüğünde yüzde 10'luk bir artış Japonya için büyük bir kayıptır. Japonya'nın Amerika'ya yolladığı mallarda yüzde 25'lik bir azalma yapması gerekmektedir.

Başkan Nixon o ünlü konuşmasını yaptığı zaman Amerika iş adamları Başkanı alkışlamışlar, bu hareketin sermayeyi korumak, yabancı rekabeti azaltmak demek olduğunu açıklamışlardı. Para krizi Amerika ile öteki bellibaşlı sermayeci devletler arasındaki çelişileri meydana çıkarmıştır³. Nixon Amerika'nın Batı Avrupa ve Asya'daki müttefiklerinin, artık, Batı dünyasının savunulmasında daha büyük sorumluluklar yükleneceklerini söylüyordu. Bu şu demekti: Federal Alman Cumhuriyeti ve Japonya başta olmak üzere, Amerika'nın siyasal ve askerî paktlardaki ortakları savunma harcamalarını arttırmalı, yabancı ülkelerdeki Amerikan kıt'alarının masraflarına katılmalı (ya da onları tüm ödemesi) ve Amerika'nın girişebileceği silâhlı maceraları parayla desteklemeliydi.

(2) «Now that U.S. has Ended the Honeymoon with Japan,» **U.S. News and World Report**, No. 71 (August 30, 1971), s. 36-38; «As U.S. and Japan Pull Apart, Can the Breach be Healed?» **U.S. News and World Report**, No. 71 (November 22, 1971), s. 42-44.

(3) «Dollar Devaluation,» **Newsweek**, No. 78 (August 30, 1971), s. 16-18; «Money: the Dangers of the U.S. Hard Line,» **Time**, 98 (September 27, 1971), s. 34-35; «What to Expect Next in World's Money Crisis,» **U.S. News and World Report**, 71 (October 11, 1971), s. 89-91.

Fransız Hükûmeti ellerindeki dolar rezervlerinin altın karşılığını, uzak görüşlü davranarak, daha önce almış olmaktan ötürü kutlanmalıdır. Çünkü Fransa gibi nispeten bağımsız hareket etmek zorunda kalan bir devletin yukarda sıralanan Amerikan isteklerini, dolar rezervlerinden ötürü eli kolu bağlı kaldığı için, kabul etmekten başka çıkar yol görememesi gerçekten büyük talihsizlik olurdu⁴.

Ne var ki, Amerika'nın öteki müttefikleri en hafifinden «talihsizlik» diyeceğimiz bu durumla karşı karşıyadır. 1971'den bu yana Amerikan çıkarlarıyla öteki gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerin çıkarları karşı karşıyadır. Önemli olanı şu ki, İkinci Cihan Savaşı'nın bitmesinden bu yana, bu, yepyeni bir durumdur.

Batı'daki para kaosunun ne demek olduğunu sermayeci ülkelerin yöneticileri pekâlâ bilmektedirler.⁵ Nixon-Pompidou görüşmesi ve on devletin Washington buluşmasından sonraki Aralık 1971 uzlaşması da uzun vâdeli hiçbir çözüm yolu getirememiştir. Amerika toplantılarda, karşısında öteki müttefiklerinin birleşmiş cephesini görmüştür. Bunun sonucu olarak da, iradesini ötekilere zorla kabul ettirememiştir. Aralık 1971 anlaşmasına göre, Amerika doların altın muhtevasında yüzde 8'lik bir indirime yanaşmış, böylece altının resmî dolar fiatında küçük bir artış olmuştur. Buna paralel olarak da, Batı Alman markı, Japon yeni ve birkaç cins para daha değerlenmiş, İngiliz sterlini ile Fransız frangı olduğu yerde kalmıştı. Amerika ek ithal vergisini kaldırmayı da prensip olarak kabul etmişti.

Bunların hiçbiri çıkar yol değildir. Geleceğin para sistemi birkaç hükûmet başkanı ve uzmanın katılacağı bir konferansla da karara bağlanmayacaktır. Yeni bir sistem, henüz başlamış olan bir dönem sonunda kendiliğinden ortaya çıkacaktır. 1944 Bretton Woods Konferansının yerleştirdiği uluslararası ödeme sistemi yıkılmaktadır⁶. Bugünkü para çıkmazının nedeni de, zaten, bu konfe-

(4) «Letter from Paris: Dollar Crisis,» **New Yorker**, 47 (May 29, 1971), s. 85; «France Bids to be No. 1 in Europe,» **Business Week**, June 26, 1971, s. 88-90; «France Enters the Enjoyable Epoch,» **Time**, 98 (December 6, 1971), s. 93-94.

(5) H. S. Houthakker, «Will We All Float Together?» **Nation's Business**, 60 (September 1972), s. 58-61; H. C. Walich, «Currency Crisis,» **Newsweek**, 80 (July 17, 1972), s. 67.

(6) D. C. Platten, «New Monetary System for the 1980's, the Spirit of Bretton Woods,» address, December 3, 1971, **Vital Speeches**, No. 38 (January 1971), s. 45-52; P.A. Volcher, «World Inflation and the International Payments System,» address, January 14, 1971, **U. S. Department of State Bulletin**, 64 (February 15, 1971), s. 212-218.

ransın kurduğu dengesiz sistemdi. Batı dünyasının yeni gerçekle-ri, yeni kuvvet merkezleri 1944 temelinden apayrıdır. Bretton Woods'da Amerikan dolarının altın gibi sermayeci dünyanın ana parçalarından biri olarak kabul edildiği hatırlanacaktır. Fakat kapitalizmin son otuz yıllık gelişmesi doların bu seçkin yerini ka-bul etmemektedir. Dolar artık altın yerine geçecek durumda de-ğildir. Sterlin de öyle. Ekim 1969'da Batı Alman markı revalüe edildi. Bu da dolar değerinin düşeceğini gösteren bir adımdı⁷.

Şimdi önemli bir noktaya gelelim: Sermayeci düzenin genel krizi dünya ekonomisine egemen emperyalist yapının yavaş yavaş çatırdamasıyla kendini gösterir. Bu çatırdamanın nedenleri sö-mürge imparatorluklarının ortadan kalkmakta oluşu, birçok yeni ülkenin kapitalist olmayan kalkınma yolunu benimsemeleri ve em-peryalist devletlerin de kaybettiklerini kazanma amacıyla yeter-siz çabalar içinde olmalarıdır.

Bu çerçeve içinde, örneğin İngiltere'nin durumu açıktır. Eski İngiliz İmparatorluğu ortadan kalkmıştır. Elde kalan az-buçuk şeyi de kurtarmak için girişilen askeri harekât İngiltere'yi bü-yük malî güçlükler içine atmaktadır. İngiliz sterlini ulusal kurtu-luş savaşlarının üstesinden gelemez. Olsa olsa sterlinin kendi ye-nik düşer. Nitekim, öyle olmuştur da. İngiltere'nin eski nüfus alanlarında bu kez yatırımlar yapma taktiği de beklenen refahı getirmemiş, zaten zayıf düşmüş olan İngiliz parası kronik ödeme dengesi açığını kapatamamıştır.

Doların durumu da, artık, temelde farklı değildir. Sermayeci dünyanın sömürge sisteminin yıkılması doları da sürüklemektedir. Amerikan «imparatorluğu» da çatırdı içindedir. Artık Ameri-ka'nın malî gücü bile dünya çapında bir askerî üsler sistemini fi-nanse etmeğe, orada burada savaşları desteklemeğe yetmemekte-dir. Kamboçya ve Laos'a da sıçrayan Vietnam savaşı bardağı ta-şırın bir damla olmuştur. Amerikan Hükûmetinin o «yardım» gö-rüntüsü altındaki teknelci ikili ilişki artık taşınamaz bir yük ha-line gelmiştir. Amerikan siyasetçileri ve ekonomi uzmanları, Ame-rika'nın, artık, tek başına yeryüzünde sermaye çevrelerinin jan-darması rolünü oynayamayacağını, bu gücü kaybettiğini açıkça ifade etmişlerdir.

(7) U. S. Department of State Bulletin, 61 (September 8, 1969), s. 211-214; «Germany's Export Boom Steams Right Ahead,» Business Week, November 1, 1969, s. 112-114.

Bu çıkmaz karşısında, uzmanlar iki yol önermişlerdir. En gerici çevreler Vietnam'da savaşın sürdürülmesini istiyorlardı. Bu aşırıların başını «endüstri erbabı ile silâhlı kuvvetler ittifakı» çekmektedir. Bu ittifaktan ne kastedildiği biraz aşağıda açıklanacaktır. Egemen çevrelerin daha ılımlıları Vietnam savaşının durdurulmasını istemişlerdir. Bunlara göre, Amerika'nın yeryüzündeki mevkii son tahlilde ekonomik gücünden doğmaktadır. Savaşın daha da kötüleştirdiği para krizi Amerika'nın bütün dünya stratejisinin gözden geçirilmesini gerekli kılacak niteliktedir.

İngiliz sermaye çevreleri imparatorluğu tekrar kazanma hayalini çoktan terketmiştir. İngiltere ancak endüstrisini daha fazla rekabet edecek yüzeye çıkarabilir. Bu da sadece Avrupa kıtası çapında olacaktır. Ama sömürgecilik yeryüzünden henüz silinmiş değildir. «Yeni sömürgecilik» diye bir kavram vardır. Sermayeci dünya görüşünün kendini değişen koşullara uydurmağa gayret etmesi gibi, sömürgecilik te kılık değiştirmiştir. Bu yüzden, bellibaşlı sermayeci ülkelerin ekonomik ve siyasal bunalımları para kriziyle temelden ilişkilidir. Para krizini incelemek için kapitalizmin genel krizinin bir tahlilini yapmak da işte bundan gereklidir.

Karşılaşılan derin bunalımlara bir cevap bulabilmek için, sermayeci ülkelerin «yeni sömürgecilik» yönünde aldıkları tedbirler de yeterli olamamıştır. Ulusal kurtuluş hareketleri çağımızda emperyalizme karşı çok daha güçlü bir direnç gösterebilmektedirler. 1956 ve 1967 yenilgilerinden çıkan Arap âleminin son savaşta bir varlık gösterdiği ve petrol silâhıyla kendi görüşlerini hiç değilse dinletme olanağı kazandığı ortadadır. Irak gibi bazı Arap ülkeleri petrol zenginliği üstünde halka yakın bir egemenlik kurmak için önemli tedbirler almışlardır. Emperyalizme ağır darbeler vuran bu tedbirler bir ulusal egemenlik gereği idi. Tüm Birleşmiş Milletler kararları ile Uluslararası Adalet Divanı yorumları bir ülkenin kendi doğal kaynaklarına sahip çıkması ilkesinden yanadır.

Çağımızın en belirgin özelliklerinden biri anti-emperyalist akımdır. Araplar hem kendi güçlerinden, hem dünya kamu oyununun baskısından yararlanarak, Amerika gibi bazı ülkeleri «cezalandırmışlardır.» Tabii ki, Amerika gibi bir devlete, Arap petrolünden kârlar sağlayıp nisbî bir ekonomik rahatlık içinde Arapların başdüşmanı olan İsrail'e silâh vermekte devam etmesine göz yumulmayacaktı. Koca Arap âlemi, artık, kendi zenginliğini yaban-

cılara karşı koruma yollarını aramakta, hattâ bunu hizaya getireci bir silâh olarak kullanmayı da başarmaktadır.

Yıllarca süren Vietnam savaşı da emperyalizmin aleyhine sona ermedi mi? Bu savaşın sonuçları da ancak bugünkü uluslararası ekonomik ilişkilerin bütün ekonomik ve siyasal sistemi göz önünde tutulduğunda anlaşılabilir. Hatırlanacağı gibi, Fransa Vietnam cephesinde ağır bir yenilgiye uğrayarak çekilmek zorunda kalmıştı. O tarihe kadar Fransa'yı arkadan destekleyen Amerika maskesini sıyrarak, savaşa kendi aktif olarak katıldı. Fransa ise, Vietnam ve Cezayir'deki silâhlı çatışmalardan kendini kurtardıktan sonra, frank nispeten sağlamlaştı ve General De Gaulle Fransız ekonomi uzmanı J. Rueff'in altının uluslararası ödemelerin esası yapılmasına dair önerisini kabul edecek duruma geldi. Fakat Fransa'nın dolarla «rekabet» edeyim derken gücünü bir hayli aştığı daha sonra, yani 1969'da yaptığı devalüasyondan da bellidir. Altının modern para rezervi sistemi içindeki muhtemel rolünü saptayabilmek için, herhalde, dört-başı-mâmûr ve yaratıcı araştırmalara ihtiyaç vardır. Dünya ticareti altın üretiminden daha hızla gelişmektedir. Yabancı paraların kapitalist ülkelerdeki altın ve döviz rezervlerindeki payları artmaktadır.

Özetle, kısa vâdeli düşüncelere dayanarak kesin sonuçlara varmak mümkün değildir. Zaten, bu sonuçlar sermayeci ülkelerin kararlarıyla ortaya çıkmayacak, modern üretici güçlerin gelişme seyrine göre, objektif bir süreç olarak, kendilerini kabul ettireceklerdir. Kapitalist düzen içinde hem birleştirici, hem de ayırıcı güçler vardır. Her iki eğilim de bir anda mevcuttur. Sermayeci dünyanın objektif rekabetçi kuralları Batılıların hem kendi aralarında, hem de gelişmemiş ülkelere karşı mücadelelerini gerektirir. Ortak «Concord» ya da Manş Denizi altında tünel yapımı⁸ ya da Fransa'nın İngiltere'ye Ortak Pazar kapılarını açması herne kadar bir entegrasyon eğilimini de ortaya çıkarıyorsa da, rekabet ve mücadele unsuru da sürüp gitmektedir. Dünya Bankası ve GATT sermayeci dünyanın ortak hareketinin önemli örnekleridir.

(8) «Race for a Superjet: Can U.S. Catch Up?» *U.S. News and World Report*, 66 (March 17, 1969), 38-39; «BOAC, Air France in Final Concorde Talks,» *Aviation Week and Space Technology*, 94 (May 31, 1971), s. 34-35; «U.K. Government Backs Concorde as Commercially Viable Project,» *ibid.*, 95 (December 20, 1971), s. 16-17; «Whatever Happened to the Channel Tunnel: It's Alive Again,» *U.S. News and World Report*, 74 (January 15, 1973), s. 40.

Öte yandan, «endüstri erbabı ve askerler ittifakı» diye de birşey vardır ki, şimdi ona gelelim.

Büyük endüstri erbabı ile silâhlı kuvvetler Amerika'da aşırı gerici çevreleri meydana getirirler. Askerlerle endüstrideki belirli çıkar gruplarının ittifakıdır bu. Eski Başkan Dwight D. Eisenhower 17 Ocak 1961'de başkanlıktan ayrılırken yaptığı son konuşmasında ortaya «asker-endüstri kompleksi» diye bir deyim atmış ve «bu ikisinin gereksiz etkisine karşı kendimizi korumalıyız» demişti⁹.

Savaş ve barış sorunları çağımızda büyük önem kazanmıştır. Termonükleer silâhlar ve onları çok uzaklara atma yeteneği dünyanın her köşesini saldırıya açmış durumdadır. Militarizm bugüne dek erişilmemiş boyutlarda ağırlık kazanmıştır. Tabii ki, militarizm tek başına bir olay değildir. Saldırgan askerî siyaset, emperyalizmin bir sonucudur. İleri sermayeci ülkelerde militarist eğilimler ve barışa karşı askerî ilgi göze çarpmaktadır. Tekelci sermaye döneminde savaş mekanizması dev adımlar atmış bulunmaktadır. İşte, büyük endüstri erbabı ile silâhlı kuvvetler arasındaki işbirliği bu tekelci dönemin yeni bir aşamasıdır. Gelişmiş sermayeci ülkelerin yönetici çevreleri, yeryüzündeki eski ayrıcalıklı durumlarını kaybettiklerini bildikleri için halktan yana olan ulusal kurtuluş hareketlerini baskı altında tutabilmek amacıyla, ellerindeki terör olanaklarını geliştirmek istemektedirler.

Emperyalizme yönelen militarizm ile büyük para babalarının ittifakı buradan doğmaktadır. Bu ittifakın en güçlü olduğu yer de Amerika Birleşik Devletleridir. Buna da şaşmamak gerekir. Bu devlet son beş yıl içinde savaş amaçları için tam 400,000 milyon dolar harcamıştır. Silâh rekabeti, tekelci sermaye çevreleri için, bir altın madenidir. Silâhlanma ve savaşlar bu tekellere astronomik kârlar sağlarlar. Öte yandan, silâhlanma yarışı halkların hayat standardını düşüren olumsuz bir şeydir. Paranın saldırgan bir savaşa dökülmesi ile denize atılması arasında pek fark yoktur. Buna rağmen, savaşlardan yalnız kendileri için büyük kazançlar uman küçük bir azınlık 1945'den buyana irili ufaklı birçok savaş çıkarmıştır. Sayıları herhalde otuz civarında olmalıdır. Üçüncü Cihan Savaşı tehlikesi ise de, bütünüyle geçmiş değildir. Bu yüzden, büyük endüstri erbabıyla militarizmin ittifakını açığa vurmak gereği vardır.

(9) «Eisenhower's Farewell,» address, January 17, 1961, U.S. News and World Report, 50 (January 30, 1961), s. 68-71.

Savaşın 1945'de bitmesi, kuşkusuz, halkları sevindirmiştir. Ancak, silâhların susmuş olmasından kederlenen küçük bir zümre de vardır. Bunlar savaş yıllarında hazineler dolusu kâr etmişler, bu kârlardan birdenbire fedakârlık kendilerine çok güç gelmiştir. İşte bu yüzden, dev «General Electric» şirketi başkanı ve aynı zamanda hükûmetin savaş araçları örgütü yöneticisi olan Charles E. Wilson ortaya «devamlı savaş ekonomisi» diye bir kavram atmıştır. Bunun için Amerikan askerî harcamalarının yılda 20,000 milyon dolar seviyesinde durması gerekiyordu. Aynı çevrelerce ileri sürülen rakkam buydu. Oysa, İkinci Cihan Savaşından önce Amerikan askerî harcaması her zaman 2,000 milyonun altında kalmıştı. Hemen belirtmeli ki, 1967'den sonra, Amerikan savaş masrafları hiç 70,000 milyon doların altına düşmemiştir. Daha sonrak yıllarda, bu rakkam 80,000 milyon doların üstüne bile çıkmıştır. 1973 malî yılında Başkan Nixon askerî amaçlar için 83,000 milyon dolarlık harcama istedi. Militarist hedeflere yönelik masraflar hiç bu kadar yükseğe tırmanmamıştı.¹⁰ Daha ilerde bu rakamın bile küçük görünecek kadar büyümesi muhtemeldir.

Amerika'nın «bir-buçuk savaş» kavramı böyle bir büyümenin yollarını araştırmak için ileri sürülmüştür¹¹. «Bir-buçuk savaş» ne demektir? Amerikan stratejisi Avrupa ya da Asya'da bir büyük savaş, başka bir yerde de bir küçük savaş sürdürebilecek biçimde ayarlanmağa çalışılmaktadır. Büyüklük ölçüsü olarak da «gerekli stratejik kuvvet» deyimi kullanılmaktadır. Neyin «gerekli» olduğuna «asker-endüstri kompleksi» karar vereceğine göre, savaş araçlarının, bu arada bundan doğacak kârların sınırı olmayacaktır. Ama bu strateji, sonunda, Amerika'yı dolarıyla birlikte krize sürüklemiş, Batı Avrupa ile çelişilerini arttırmıştır. Şimdi bu konuya dönelim.

(10) «Budget Message of the President,» **U.S. Department of State Bulletin**, 68 (February 19, 1)973), s. 206-208.

(11) Eski **New York Times**, şimdiki **Atlantic** dergisi yazarı Drew Middleton'un değerlendirmesi: «...Marx'ı da, Mahan'ı da iyi bilen genç (Amerikalı) amiraller detantın, Ruslar açısından, kapitalist düşmanla uzun süren düelloda sadece bir dinlenme olduğuna inanıyorlar... Asker düşünür ve plânlayıcıların büyük bir kısmı bir savaşın daha yer alacağında kesinlikle hemfikirdirler... Sovyetler Birliği ile büyük bir savaş... Genç subaylar... sadece sınırlı savaflara, daha birçok Vietnam'lara ihtimal veriyorlar... Bir azınlığa göre de, savaş olmayacak...» Drew Middleton, «The Next War: How the Military Men See the Future,» **The Atlantic Monthly**, 232 (November 1973), s. 79-83.

Para bunalımı Ortak Pazar üstünde önemli etkiler yapmış, bunun bir parçası olarak Almanya'daki Türk işçilerinin durumunda olumsuz değişiklikler meydana gelmiş, yeni ortam Türk ekonomisini de etkilemiştir. Ortak Pazar üstündeki etkiler Amerika ile Batı Avrupa arasındaki temel çelişkileri bir daha ortaya koyacak niteliktedir.

Önce, Ortak Pazar devletlerinin 1980'e kadar ekonomik ve para birliğini kuracaklarına dair siyasî kararlarını hatırlayalım¹². «Werner Tasarısı» diye bilinen bu eğilime göre, ortak bir para bile düşünülmüştü. 1971-1973 yıllarında birlik yolunda birtakım adımlar da atıldı. Böyle bir birliği kurma isteğinin başlıca iki nedeni vardı: Birincisi, Batı Avrupa'nın sermayeci devletleri doların ayrıcalıklı durumuna dayanan bir para mekanizmasını artık istemiyorlardı. Batı Avrupa'da meydana gelecek ikinci bir malî ağırlık merkezi doları uluslararası ödeme aracı olarak rolünü azaltacaktı. İkincisi, bu birlik eğiliminin ardında tekelci entegrasyon sürecinin aşamalı olarak geliştiği gerçeği de yatmaktadır.

Demek ki, Batı Avrupa doların kendi ekonomik hayatına kayıtsız şartsız egemenliğinden haklı olarak şikâyetçidir. Yalnız, bu, madalyonun bir yüzüdür. Öteki yüzü de Batı Avrupa'nın bir dolar krizini istemediği ve bunun sonuçlarından korktuğudur. Ne de olsa, sermayeci blokun, iç çelişilere rağmen, temelde ortak birtakım yanları da vardır. Bu ortak yanlar, doların özel statüsünün Batı'nın malî hayatındaki istikrarsızlığın kaynağı olduğu gerçeğini değiştiremez. Batı Avrupa, doları baş-tacı ettikçe, Amerika'nın ekonomik, siyasal ve her türlü siyasetini, ister istemez, sonuna dek destekliyor demektir. Doların bu kıt'adaki üstünlüğü Avrupa kuruluşlarını gene Avrupa parasıyla Amerika hizmetine koşturmaktadır.

Bu durum ortaya bir çıkar çatışması çıkarmıştır. Batı Avrupa'nın yeni eğilimini bilen Amerika da, gene kendi çıkarlarını kolaylayan birtakım çözüm yolları araştırmıştır. Para krizi tehlikesini uzaklaştıran bu yolların en önemlisi bütün para kurlarının, arz ve talebe göre, serbestçe saptanmasıdır. Bu yol Amerika için bir hayli yararlıysa da, Batı Avrupa'ya büyük zararı dokunacaktır. Dolarla Batı Avrupa arasındaki kur farklarının yükselmesi Amerikan

(12) «Western European Unity and Inter-European Reconciliation,» U.S. Department of State Bulletin, 65 (August 9, 1971), s. 145-150; «Is Political Unity Europe's Next Step?» U.S. News and World Report, 71 (July 5, 1971), s. 36.

mâmûl mallarını dünya pazarlarında daha aranır bir duruma getirecek olduktan başka, Ortak Pazar'ın sâbit kurlara dayalı tarım politikası da olumsuz yönden etkilenecek, para birliği tasarısı da gene aynı nedenden ötürü suya düşecektir.

Ortak Pazar Amerika'nın önerdiği çözüm yolundan ayrı düşünmek zorundadır, çünkü iki kıt'anın çıkarları farklı hareketi gerektiriyor. Çıkarlarda çelişiler vardır ama, Ortak Pazar dolara karşı kesin kararlar da alamamaktadır. Doların daha da çıkmazlara girmesi Batı malî sistemini kökünden sarsacak, sermayeci dünyanın başına yalnız ekonomik değil, uzun vâdeli siyasal ve toplumsal dertler açacaktır. İşte, bu yüzden, Batı Avrupa gene Amerika'nın kapısını çalarak, enflasyonu durdurmasını, bütçesini ve ödeme dengesini yoluna koymasını istemiştir.

Demek ki, Batı Avrupa'nın dolara karşı bir «savaş açması» sözkonusu değildir. İkna yollarıyla da bir sonuç alınamamıştır. Ortak Pazar için gene Werner Tasarısının uygulanması iyi bir yol gibi gözükmektedir.

Ne var ki, başta Alman Federal Cumhuriyeti ve Fransa olmak üzere, bazı Ortak Pazar ülkeleri alınacak tedbirler, para birliği kavramı ve böyle bir birliği kurmadaki aşamalar hakkında ayrı görüşlere sahiptirler. Almanya para birliği için bütün Ortak Pazar ülkelerinin ekonomik, malî ve toplumsal bünyelerinin bağdaştırılmasını gerekli görmektedir. Hattâ, siyasal bütünleşmeyi de para birliğinin tamamlayıcı bir ögesi saymaktadır. Almanya Ortak Pazar içinde parası en istikrarlı olanıdır. Bu yüzden, kendine özgü görüşlerini ortaya rahatlıkla sürebilmekte ve bunlarda direnmektedir.

Öte yandan, Fransa para birliğini dolara karşı bir ağırlık olarak istemektedir. Böyle bir ağırlık Batı Avrupa'yı hem ekonomik, hem de siyasal bakımdan daha bağımsız yapacaktır. Fransa'ya göre, para birliği bir ekonomik yakınlaşma sağlayabilir ve kur farklarındaki mesafeler ortadan kalktığı gibi ortak parayı destekleme fonları gibi birtakım tedbirler alınabilir. Ama siyasal bütünleşme çok fazla ve gereksiz bir adımdır. Fransa ulusal egemenliğinden fedakârlık yapmak istememektedir. Ortak Pazar içindeki bu çelişiler Amerika'nın ekmeğine yağ sürmektedir, çünkü bu devlet Batı Avrupa'da para birliğinin gerçekleşmesinden yana değildir. Amerikan görüşüne göre, o zaman, «Atlantik birliği» rekabet eden iki para blokuna bölünmüş olacaktır. Amerika dolar hegemonyasını sürdürmek niyetindedir.

Öte yandan, Amerika'nın aldığı olağanüstü ekonomik tedbirler müttefiklerine bir ticaret ve malî savaş açmaktan başka bir şey değildir. Amerika'nın koyduğu ek gümrük vergisi fazlalığı Batı Avrupa ihracatının bir hayli kısılması demektir. İhracat sınırlandırmak zorunda kalınca bundan da büyük sorunlar doğabilir, örneğin, üretim de kısılabilir ve bununla birlikte işsizlik büyük boyutlara erişir. Nitekim, Batı Avrupa'da işsizlik hemen artmış, bundan da başkalarıyla birlikte, Türk işçileri de zararlar görmüşlerdir. «Altılar»ın otomobil, mensucat, çelik, makina, gıda ve kimya endüstrileri büyük krizlerle karşı karşıyadır. Amerika tavrını değiştirmeye zorlanmadığı takdirde bu bunalım sürüp gidecek, Türkiye gibi ülkeler de etkilenmekte devam edecektir. Şu yargıyı vermek herhalde yanlış değildir: Amerika Batı Avrupa'ya önce enflasyon «ihraç» etmiş, şimdi de işsizlik ihraç etmektedir.

Ortak Pazar bu tehlikelere karşı henüz etken bir tedbir alamamıştır. Her ülke kendi başına hareket etme yollarını araştırmaktadır. Sadece, Almanya, Belçika, Hollanda ve küçük Lüksemburg üçüncü tarafın paralarına karşı ortak hareket etme kararı alabilmişlerdir. İşin kötüsü, bunalımı atlattıkları için yakın vâdeli tedbirlerde bir anlaşma olmadığı gibi, uzun vâdeli çözüm yolu da bulunamamıştır. Ne Amerika'ya başka türlü bir tutum kabul ettirilebilmiş, ne, Amerika'yı da içine alacak olan, sermayeci dünyanın tümü için bir para sistemi bulunabilmiş, ne de altıların para birliği gerçekleşmiştir.

Türkiye'de egemen çevrelerin bir süreden beri katılmak istedikleri Ortak Pazar'ın karmaşık durumu şimdilik böyle.

Batı'daki para dalgalanması, Amerika'nın içindeki ekonomik güçlüklerini müttefikleri ve ortaklarını zarara sokarak çözüme çalışma gayretinin bir ifadesidir. Şimdi üstünde durmak zorunda olduğumuz nokta Türkiye gibi gelişmemiş ülkelerin dünya sermayeci ekonomisine egemen büyük güçlerin elinde nasıl çaresiz kaldığıdır. Japonya ve bir ölçüde Alman Federal Cumhuriyeti gibi büyük sermayeci devletlerin önemli krizlere itildiği şu dönemde az gelişmişlerin daha da kötü durumda olduklarını bilmek güç olmasa gerektir. Hatırlamalı ki, Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'daki tüm gelişmemiş ülkelerin toplam para rezervi Almanya ya da Japonya'ninkine ancak eşittir ya da bunlardan herhangi birini bir parçacık geçebilmektedir. Bütün Üçüncü Dünya ortak bir para politikası güdebilecek durumda olsa bile, malî gücü ancak bir Japonya kadar olabilecektir.

Bu devletlerin para bunalımının konuşulduğu toplantılara dahil bile edilmemeleri, dikkate alınmadıklarının ikinci önemli kanıtıdır. 1971'den bu yana, büyük sermayeci ülkeler, banka yöneticileri, GATT ve Uluslararası Para Fonu temsilcileri birçok toplantılar yapmışlar, para bunalımına müdahalede birinci derecede hakları olduğunu ileri sürmüşler, gelişen ülkelerin çıkarları üstünde ise pek durmamışlardır. Sermayeci devletlerin maliye bakanları ve büyük bankaların yöneticilerinin Türkiye gibi ülkeleri kendi sorunlarıyla başbaşa bıraktıklarını söylemek yanlış sayılmaz. Büyük para bunalımlarının bu tip ülkeleri ne denli etkileyebileceğini bildikleri halde, böylesine bir umursamazlık içinde olmaları çıkarları gereği olduğu gibi, düşmanca bir tavırdır da.

Sermayeci ilişkilerin egemen olduğu dünyada, para ilişkileri özellikle gelişmemiş ülkelerin gerçekten aleyhinedir. Farklı ekonomik düzeylerde olan ülkeler için «biçimsel eşitliğin» bir anlamı yoktur. «Biçimsel eşitliğin» güçlünün zayıfları sömürmesi demek olduğu gerçeği, artık, önemli uluslararası toplantıların kararlarına geçmiştir. Bunun için Birleşmiş Milletler Birinci ve İkinci Ticaret ve Gelişme Konferansları kararlarına bakmak yeterlidir. Bu noktadaki bilim-dışı aldatmacalar tüm iflâs halindedir. Hem gelişmiş, hem de gelişmemiş ülkeler için eşit ticaret kuralları fikri daha 1964'de Birinci Konferansta reddedilmişti¹³.

Oysa, gerek 1944 Bretton Woods Andlaşmasının metni, gerekse ona daha sonraki yıllarda yapılan eklemeler, Amerika başta olmak üzere, gelişmiş sermayeci ülkelerin azamî yararına işliyordu. İkili kredi andlaşmalarından «Özel Çekme Haklarına» (SDR) kadar bütün tedbirler uluslararası para ilişkilerinde gelişmiş sermayeci ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasındaki gerçek eşitsizliği korumak için düşünülüp uygulanıyordu.

Gelişmemiş ülkelerin para rezervlerinin yetersizliği bu rezervlerin yıllık ithal ödemelerine olan oranıyla ortaya çıkmaktadır. Türkiye gibi gelişmemişlerin döviz ihtiyacı gelişmişlerin ihtiyaçlarının, tabii ki, çok üstündedir, çünkü gelişmemiş devletlerin ihracat yetenekleri ithalât ihtiyaçlarına göre geridedir. Üstelik, kredilerin sınırlılığı, ihracat malları fiatlarının inip çıkması, çoğu tek

(13) S. Weintraub, «After the U.N. Trade Conference: Lessons and Portents,» *Foreign Affairs*, 43 (October 1964), s. 37-50; R. Prebisch, «Toward a New Trade Policy for Development: Condensation of Report,» *United Nations Review*, 11 (April 1964), s. 610; «When Poor Meets Rich,» *Time*, 83 (June 19, 1964), s. 89.

tip üretime mahkûm edilmiş gelişmemiş ülkelerin ihracat mallarının zaten birkaç kalemden ibaret oluşu ve ticaret koşullarının gittikçe kötüye gitmesi yüzünden, gelişmemişlerin döviz ihtiyaçları durmadan artmaktadır. Üçüncü Dünya devletlerinin 1960'daki dünya para rezervleri payı % 19'du; altın rezervlerindeki payı ise, % 7'yd. Bu rakamlar 1970'de % 20 ve % 9'a çıktı. Bu rakamların da, artışın da küçük olduğu meydandadır. Gene bu rakamlardan kolayca anlaşılabilceği gibi, gelişmemiş ülkeler altın rezervi de özellikle kötü durumdadır. Aslında, gelişmemiş bir ülkenin hazinesinde dolar ve öteki dövizlerin bulunması gerçek değeri olan rezervin bu banknotlarla değiş-tokuş edildiğini gösterir.

Üstelik, gelişmemiş ülkelerin çoğu bir «döviz bölgesi»ndedir. «Dolar, sterlin ya da frank» bölgeleri eski tip sömürgeciliğin çağ gerçeklerine uymaması sonucu yeni bir ekonomik boyunduruk mekanizmasını ifade ederler. «Frank bölgesi» eski Fransız imparatorluğunu bir arada tutmağa savaşıyor, «sterlin bölgesi» İngiliz egemenliğini sürdürme çabasıdadır. Bu bölgelere dahil olan bütün ülkeler dış ekonomik hesaplarını bu para cinsiyle yapmak zorundadırlar.

Bu koşullar altında, «ticaret eşitliği», «ticaret hakkı» gibi biçimsel sözlerin eşit olmayan bir durumu gizlemekten öteye görevi yoktur. Öte yandan, gelişmemiş ülkelerin uluslararası para ilişkileri konusundaki bu durumu sınırsız malî ve ekonomik güçlüklerinin hepsi değildir. Değildir ama öteki sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Örneğin, dolar, sterlin ya da frangın değerinin bir miktar düşürülmesi bile tüm az gelişmiş ülkelerin hesaplarını alt-üst etmeğe yetmektedir. Bir çoğu kur farklarından ötürü durdukları yerde milyonlarca dolar kaybetmektedirler. 1971 olayı ile başlayan dalgalanmalar da bu sonuçları doğurmuştur.

Ne var ki, 1971 olayı gelişmemiş ülkeleri etkilemekte devam edecek krizler dizisinin ancak başlangıcıydı. Krizin nedeni bu ülkeler değildi. Ama gene de zamanla en çok onlar kaybedecek, en çok onlar sıkıntı çekecekti. Amerika gibi gelişmiş sermayeci ülkelerin dış ticaret, para rezervleri, dış borçlar ve krediler gibi çeşitli alanlarda aldığı tedbirler gelişmemiş ülkeler üstünde ezici etkiler doğurmaktadır. Devalüasyonla birlikte Amerika'nın aldığı ihracat ve ithalat kararları hep gelişmemiş ülkeler aleyhine olmaktadır. Dolardaki düşüş farkını kapatmak için, gelişmemiş devletlerden ithal edilen mallara Amerikan pazarlarında konan fiatlar yüksek tutulduğu için, rekabetten korkan gelişmemiş ülkeler

kendi mallarının fiatlarını düşük tutabilmek için daha satış yaparken fiatları indirmekten başka bir çıkar yol görememektedirler. Öte yandan, Amerika'nın ihraç ettiği malların fiatlarında bir düşüş olmamaktadır, çünkü doların değerinde azalma olmakla birlikte, gelişmemiş ülkelerin paralarına oranı değişmemektedir.

Gelişmemiş ülkelerin ihraç ettiği malların fiatlarının dolarla saptanmakta oluşu da gene Üçüncü Dünya ülkelerinin zararındır. Bir devalüasyonla petrol üreten ülkeler bir anda 500 milyon dolardan fazla kayba uğramışlardır. Arapların petrolü bir silâh olarak kullanmakta oluşları bugün tartışılırken, madalyonun bu yüzü de ortaya konmalıdır. Gelişmemiş ülkeler böylesine önemli bir ihraç malını dolar denetiminden kurtarma ihtiyacı içindedirler. Petrol bunalımı hakkında kesin değerlendirmeler yapabilecek ayrıntılar henüz ortaya çıkmadığından, bu konu üstünde burada daha fazla durulmamıştır.

Devalüasyon sırasında sözü edilen dış yardım kısıntısı Hindistan, Pakistan, Endonezya gibi ülkeleri güç duruma düşürecektir. Amerika'nın ideolojik nedenlerle daha fazla desteklediği Güney Vietnam, Tayland gibi ülkelere yaptığı yardımda bir azalma yoktur. Zaten, her yıl yapılan dış yardımın büyük bir kısmı siyasal amaçlarla bu ve benzeri ülkelere gitmektedir.

Burada akla bir soru gelmektedir. Asya, Afrika ve Lâtin Amerika ülkelerinin çoğu yabancı borç içindedir. Dolar değerinin düşmesinin bu devletlere faydalı olabileceği düşünülebilir. Yeter ki, bu borçluların rezervleri güçlenen paralar cinsinden olsun. Dış borçların ancak bir kısmı İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya'yadır. Bu ülkelerin paraları ise, doların düşmesi karşısında, değer kazanmağa adaydır. Öyleyse, eninde sonunda bu noktada da kaybeden gene gelişmemiş ülkeler olacaktır.

Demek ki, gelişmiş devletlerin para bunalımı sermayeci dünyadaki malî ilişkilerin sıhatsızlığını ortaya koymakta, bu durumun da gelişmemiş devletler üstündeki olumsuz etkiler yaptığı görülmektedir.